

nek felismerése, a történelmileg helyes következtetések levonása, mai helyzetünk, eredményeink megbecsülése érdekében el kell határolnunk magunkat a kártékony illúzióktól, nosztalgiáktól, az egyoldalúságtól. Múltunk megítélésénél tudnunk kell arról is, hogy milyen körülmények és lehetőségek közepette jártuk be a mához, a mai viszonyainkhoz vezető hosszú, ellentmondásoktól sem mentes történelmi utat. Ebben a tekintetben sem felejtkezhetünk meg arról, hogy népünk évtizedes erőfeszítésének, szocialista viszonyainknak köszönhetően — a tudomány és a népszerűsítés terén is — van mit féltenuünk, van mit megóvnuünk. Az előbbieket arra ösztönöznnek bennünket, hogy nemzeti önismeretünk, múltunk, kapcsolataink ügyében is felkészülten, körültekintően, nagy felelősséggel, marxista igényességgel gondolkodjunk és tevékenykedjünk.

ROMÁNIA

NICOLAE BALOTĂ

A boltozat-tér*

A zárt tér: kolostorcella és börtöncella * A tér hermetikus zártsága * Az azúr Mallarménál és az Argehei-féle levegőg * Pascal: cella-ember * A kriptá * Urmuz: a föld alatti * A tér: itélet * „A nagy kerülő” * A bezárt ember * „A világ fenekén”

Argehei imaginárius világában a teret — mely természetesen nem azonos e világgal — visszatérő képek formájában rögeszmeszerűen kísértő képzet uralja. A zárt tér kivetített képzete ez, a boltozaté, mely templom- vagy kriptakupolához hasonlóan borul egy sík terep, körülhatárolt mező fölé. Barlang- vagy kriptatérnek nevezhetnénk, ha e megjelöléshez nem tapadnának sajátos konnotációk. Látni fogjuk azonban, hogy a boltozat alatt a dolgoknak és élőlényeknek kriptái a viselkedésük. A bezárt-ság és a rejtezés — a bezártak és rejtőzők helyzetét jelzi. A zárt helyiség, a cella (mint börtön- vagy kolostorcella) olyan tér, mely a teljes univerzum képeként parányi avagy makroszkopikus méreteket ölthet. Kivált a földet látja ilyen boltozatos helynek a költő, ahonnan — akár ablaktalan monászból — nem lehet kitörni. Rettenetesen szűk néha egy-egy ilyen tér, s nem a viszonylagosság, hanem valami különös térérzékelés folytán a föld fölötti boltozat olykor szűkösebbnek rémlik, mint valamely szobáé: „Miert is szűkebb az / Egész föld, / Mint boltozatos kamorám.” (Pe ploaie — Esőben).

Az Argehei-féle tér hermetikus zártsága mutatkozik meg a kozmikus boltozatot a tágas föld felett *par excellence* kirajzoló levegőgben, mely bezárul és bezár. Nyoma sincs itt Mallarmé eszményének, az azúr, a föltételezett végtelenség felé ragadó lendületnek.

Gondolatbresztő lehet párhuzamot vonni a két költő között. Mallarmé költészetében diadalmaskodik az azúr, noha nála olvashatjuk azt is: „Le Ciel est mort” (Az Ég halott). A francia költő szemében viszont mégis a nagy fölzsabadulást jelentette ez a lenyűgöző, örökké kísértő ég, az „örök ég”, mely csúfondárosan hívja ki a tehetetlen, „a Fájdalmak meddő sivatagába letepert” költőt. „Où fuir dans la révolte

* Fejezet a román irodalomtörténész „Tudor Argehei műve” című monográfiájából (Opera lui T. A. Editura Eminescu, 1979). — Ezzel a közlésünkkel a 100 éve született Tudor Argehezire emlékezünk.

inutile et perverse? / *Je suis hanté. L'Azur! l'Azur! l'Azur! l'Azur!*" (Hová fussak, hiú és romlott lázadással? / *Kísért engem. A Kék a Kék! a Kék! a Kék! a Kék!* Weöres S. ford.) Hová lehetne kitörni? „Följebb, följebb a fellegeknél és csillagoknál”, mondja Argehei, de hát ezt épp a fellegek és csillagok akadályozzák meg. „Följebb, följebb! Mifelé? Hová?” A boltozattér e transzcendálását ismeretlen erőк gáncsolják el. A fölemelkedés kísérlete korántsem jelent föl szabadulást; kudarcot vall, s így még szembeötlőbbek a zárak, reteszek. A levegőébe való kitörés kísérletéből, elképesztő fordulattal, mélybe merülés lesz. A levegőé ugyanis nem végtelenül nyitott tér, hanem a zártság boltozattere, hermetikus barlang. „Talán vihetne föl az út, / De bronz-sötétnek mélye vonz le, / S alatta mindig ott aludt / Az új Talán, a Nincs-Kiút.”

Az ég nem a meghatározatlanba emelkedés lehetőségét tárja föl az ember előtt, hanem szüntelenül a végességet, az elnyomást mutatja neki. A levegőé, mint börtönkapu, „lakattal, retesszel zárva” (*Oraș medieval* — Középkori város). Nem sokban különbözik ettől az Argehei-féle boltozattértől a pascali kép, a „cachot”, melyet nem hagyhat el az ember, s így az megszabja állapotának lényegét, azt, hogy bezárt ember. A román költő imaginárius világában viszont az ember, eltérően a *Gondolatok* cellaemberétől, nemcsak a földi világ falai közé van bezárva (holott a pascali ember ezért bízhat egy korlátlan másik világban), hanem az égbolt alá is. Az ember, „mint sápadt, beteg majom, / Lapát és csónak nélkül vésznek nekivágott / S rettegve várt, mikor sújt rá égi hatalom?” (*Szörnyeteg tenger*, Szemlér F. ford.) (Az idézet szó szerinti fordításban: Az ember beteg és sápadt majom volt, / Megrémült az égi falak előtt. A ford. megj.) Lényegbevágó különbség ez. Argeheinél épp az szab legszigorúbb határt, amin át évezredek álom csordogál a meghatározatlanba: a boltozat. Ezen az alapon harcol, lázadozik az ember — egy elnyomó tér ellen. A lázadás gesztusa mindig az égből aláereszkedő fal ellen irányul. Persze, Don Quijote-i harc ez, csupán a tér hermetikus voltát igazolja. „Itt vagy megint magadra. Kagylóként zár be léted, / És fellegetrostromával ront rád a szemhatár.” (Uo.)

Számos szövegben kripta lesz a boltozatos tér, Kavernára vagy sírra utaló képzetársítások ruházzák föl a nekropoliszok, kincsesbarlangok vagy rejtélyes odúk sajátos jegyeivel. Urmuz „Különös lapjai”-nak (*Pagini bizare*) „földalattijától” elütően az Argehei-féle hypogeumban természetes esetek játszódhatnak le, ám zárt és rejtett voltak miatt a jelentésük emblematis. Kivált az *Illó igék* metafizikai-költői rejtélyeinek színhelye ez a föld alatti tér. A *Két éj között* című parabolavers például kétértelmű helyzetet állít elénk, azt a kettős zártságot, melyre az emberi állapot ítéltetett, s gödörházának, élet és halál otthonának ásása közben ábrázolja az embert: „Üreget vájt a földbe szobámból az acél!” (Szemlér F. ford.) A magány és természetesen az elmagányosodás rossz közérzete uralkodik itt. Rejtélyes tartású, homályosan érzékelhető szobrok is a kavernatérben helyezkednek el. „Egy kinyúlt kéz még sejtethető alatta, / Ahogy az alkotó faragta meg.” (*Feltámadás*, Áprily L. ford.) Kővé dermedt lendület, a véges tér kiúttalanságának, az újjáébredés lehetetlenségének jelképe ez. („Egy ujj a boldog égboltot mutatja.” Uo.) Az azúr felé ágaskodásból ennyi maradt. Rendíthetetlennek mutatkozott a boltozat, a föld úgyszintén. („A föld feje a tűnő alaknak / Kérlelhetetlenül porozva hull. / De a nemes vonások megmaradnak / A kripta-boltban halhatatlanul.” Uo.) A kripta, hol a szobrok elhelyezkednek („Melyben szobor mellett alszik szobor, / Záros koporsó záros társa mellett” — *Archeológia*, Jékely Z. ford.), maga az átélő tér, mely lassan fölemészti magába foglalt teremtményeit. Az *Illó igék* e sírjai, osszáriumai, ezek a sokszor gazdátlan sírok a kiszabott ítéletnek látott tér kísérő metaforái. Megfigyelhetjük majd, hogy az Erősszal egybefonódó Thanatosz emblémája az *üres sír* lesz. E kripták azonban nemcsak egyszerűen a halál szálláshelyei, hanem a mindenség redukciójaképpen a nyugtalanító tér vetületi rajzai is.

A reteszre zárt boltozat képe át-átváltozik, s kitágulása, de nem nyitódása folytán föltűnik a „nagy kerülő”, melytől a zsoltárváltó nem szabadulhat, vagy a miniatűr cella, a mikrokozmosz, hol ironikus módon elfér a teljes ég s a végtelen. Ellentét

van itt mégis, melyet a költő a „nagy” és a „kicsi”, a „hegy” és a „síkság”, a „fönt” és a „lent” éles szembeállításával jelez. Visszatérést jelentene ez az ősi közlátomás-hoz, a kettős síkú, egyfelől a végtelenbe nyíló, másfelől a végességbe záródó térhez? Akad néhány utalás, mely következtetni enged ilyen szembeállításra, valamint makrokozmosz és mikrokozmosz ellentétezésére. Az *Éjjélben* kiterjed a csillagos égbolt, behorpad a földi világ. Ugyanígy áll szemben a Hegy — „ormával az erősség felé, / az azúr-álomban rezzentelenül” — a „magasságra éhez, horpadt síksággal” (*Muntele măslinilor* — Az Olajfák hegye). Az ilyen szembeállítások azonban egy másik ellentét metaforái: a bezárt teremtmény és az átfoghatatlan Szakrális közti ellentét. Látjuk, a végtelennek a kitüntetett helye nem a Hegy. Az sóvárog csupán a végtelenre. A csillagok pedig valóban a szakrális „odaát” jelképei a költő imaginárius világában. Nem részei viszont semmi térnek, s nem is képeznek teret, ahogyan nem minden idők összetorlódásából áll az „örökkévalóság” sem. Nekünk nem adatott meg semmiféle „odaát”, semmilyen más tér, csak ez a boltozat alatti, és más idő sem, csak ez, mely időzik velünk.

A bezárt embernek számos alakváltozata van Arghezi költészetében. A fejedelem „a halál tornyába van bezárva” (*Prințul* — A fejedelem). Az ember, ha valóban ott-hon van, úgy érzi magát az ég alatt, „akárha szobában” (*Inchinăciune* — Hódolat v. Imádság). Bármilyen megszenteltnak tetszik is, nem kevésbé zárt a tér a templomnak látott világban sem. (*Vint de toamnă* — Őszi szél) A lélek minden költői drámája ebbe az ajtótlan szobába vetül. A paradicsomi elragadtatást szintén valamilyen kert, a gyönyörök, a csodás gyümölcs valamilyen zárt kertje kelti. Zárt térbe szorítottan válik rajongássá a szerelem és minden szenvedély. S ha valamelyik monász (a szívé, a léleké) kinyílik, egy másikba zártan ocsúdik föl, azt pedig egy további foglalja magába. A nyitásoknak és újabb záródások döbbenetének effajta játéka képződik meg a szerelem szubtilis misztériumában, a *Morgenstimmung* című versben. „A lélek elzárt ablaka” mintegy csoda folytán kinyílik, a dal betölti az épületet, „s már szabad / Azóta klostromomba a bejárat”. (Szemlér F. ford.) De hiába a kolostort feltörő és kinyitó vihar, zárt marad „a mindenség helyisége” (Szemlér ford.-ban: „a mindenség elzárt tere”). A boltozat visszahúzódhat, eltűnhet, de fölötte másik boltozat, másik zártság bukkan elő.

A végtelennek tetsző, de valójában nagyon is véges térre ezért nincs is jobb szó, mint a „világ fenekén” megjelölés. „A világ végén” szóláshoz hasonlóan ez olyan határt jelöl, melyen túl a semmi van. A „világ fenekén” még „pislákolhat egy csillag” (*Vino-mi tu... — Jöjj...*), ott talán „kopogtatott valaki” (*Töredelem*, Jékely Z. ford.-ban: „A föld szívére ütött valaki”). Ez az infundibulum része is meg nem is a világnak: valóság és mítosz határán áll. Ott semmi sem történik, csalóka az onnan mégis hozzánk érkező minden visszhang és sugár. Látszat látszata valamennyi. Ilyen katlanban vesznek el céltalanul, akik nincsenek többé, feléje tartanak, akik többé nem térnek vissza. „A világ fenekén” — másik neve ez csupán az Arghezi-féle költői tér „boltozatának”.

Lényegében: véges tér. Sokat mondó, hogy az „Esti imádság”-ban (*Rugă de seară*) megidézett *végtelen* tulajdonképpen a boltozat képeinek sorát hívja elő: „Végtelen! Végtelen! / A boltozataidat gyűjtsd együvé...” A fiatal Arghezi egyik vitacikkében (a G. Panunak válaszoló *Post scriptumban*) fűzött kommentárt Eminescu *Mortua est-jének* soraihoz: „Tán meghasad egyszer, szétválik az ég fenn, / Lezúdul a semmi a végtelen éjben, / A gyászszínű égről a fények leválnak / *Futó* lakomául a *hosszú* halálnak.” (Jékely Z. ford.) Arghezi *boltozat*képére jellemző az, ahogyan e sorokat parafrazálja: „Álljunk meg pillanatra a szónál: *boltozat*. („Lehet, meghasad egyszer az odafönti boltozat”; Jékely ford.-ban: „szétválik az ég fenn”). A ford. megj.) Az eszmének a plasztikusra van szüksége, hogy kifejeződhessék: ami plasztikus, az szemmel érzékelhető, az támasztja alá a szemléletet; az ész, miután használta, áthatol rajta és félreveti — jelkép. A végtelen — olyan végtelenül, amint van — boltozat a szem számára, s csak aztán válik korlátlaná az ész számára, a filozófiai ítélet számára.” Az utolsó mondat korántsem Eminescu sorainak egyszerű parafrazisa csupán,

kivált ez ad hangot épp Argehei látásmódjának, annak, hogy *boltozattá* szűkül a tér végtelenje. Lényegbevágó így a végtelen boltozattá kristályosodása — térré, mely határol, de része a végtelenség mértanának. Nem kevésbé lényegbevágó a „semmi” kitapogatása e boltozaton, az Argehei-líra felhám alatti metafizikáját átítató semmié. Az istenség hiánya, valamint a kozmikus „szakadék” megléte együtt jár így az Argehei-féle képzeletbeliben a boltozattér e szerkezetével.

ZIRKULI PÉTER fordítása

TUDOR ARGHEZI

Titok

*Rejtély a nyelv is, titok; nem tudni, hogy miképpen,
De megfogam, előtör, másként más-más vidéken,
Világos és kemény itt, zord és mogorva másutt.
A benne rejlő eszme hanggá miért is másult?
Teste: könnyű levegő, fényesség a virága,
S mintha növényi töről, indázik szét az ága.
Akár az elme: vágthat, s testként áll minden előtt.
Valóban kóbor szerzet; — vajon mi volt előbb,
A szó? avagy az ember? Hisz nyelv sokfajta van,
Sokféleképp szól hozzánk, könyvekből hangtalan.
Csendül a szó alakja, vagy megjő néma csendben,
A rejtelemből sarjad, forrása ismeretlen.
Angyal a szó, vagy illat, oly könnyed, villan éppen,
És szél se kel, szárny se kell, azonnal tovaröppen?
Adjál minderre választ, iparkodj hát, diák,
Mert mind hallgatnak erről a bölcs grammatikák.*

Két zsoltár a Szél! Föld! ciklusból

XVIII.

Uram!

Talpamra kerekeket szereltem, és vállamra szárnyakat.

S tüzet helyeztem a kerekekbe és szárnyakba.

És most fényugárnál gyorsabban repülök, sasoknál magasabban, s közel a csillagokhoz.

Esticsillag suhant át szárnyamon, s hogy arannyal reá lőtt, tüzet fogott tőle a szárnyam.

Azt hittem, hogy sokasítom és tágítom az időt;

Hogy életem gazdagabb lesz —

Az idő pedig rövidült köröttem.

Odalent, a világ ölén, járomba fogva haladnak a jámbor ökrök, és szekerüknek tavasz-szaga van, mint holmi templomoknak.